

Статтю 29 у проєкті нового КК викласти в такій редакції:

«Співучасниками вчинення тяжких злочинів поряд з виконавцями визнаються організатори, керівники, підмовники, посібники.

Організатором визнається особа, яка організувала групу, або злочинне спільництво, або злочинну організацію з метою вчинення тяжких злочинів.

Керівником визнається особа, яка розробила кримінальні цілі, методики, плани, способи вчинення тяжких злочинів, або брала участь у вчиненні злочинів, або забезпечувала умови існування, активності, безпеки організованої групи, злочинного спільництва, злочинної організації.

Ступінь і характер участі кожного з співучасників організованих форм професійної злочинності у вчиненні тяжких злочинів повинні бути враховані судом при призначенні покарань.

Учасник організованої групи, або злочинного спільництва, або злочинної організації може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він під час дізнання, попереднього розслідування чи судового розгляду справ сприяв викриттю організованої групи, або злочинного спільництва, або злочинної організації та вчинених ними тяжких злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню збитків, заподіяних фізичним, юридичним особам і державі».

Надійшла до редколегії 18. 06. 98.

В. Голина, проф. НЮА України

Рецидивна злочинність в Україні: рівень, структура, динаміка

Рецидивна злочинність є кримінологічним поняттям, яке тісно, але не цілком, пов'язане з кримінально-правовим поняттям «рецидив злочину»¹. Чинне кримінальне законодавство України взагалі не містить поняття рецидиву злочину і цей термін не використовується у конструюванні кримінальних норм. Лише ст. 26 КК Ук-

¹ Термін «рецидив» походить від латинського слова *recidives* — те, що повторюється, повертається, тобто повторення чогось.

раїни регулює підстави і порядок визначення злочинця особливо небезпечним рецидивістом, набір й частота судимостей якого, як правило, свідчать про злочинну кар'єру чи ступінь соціальної небезпеки їх носія.

В теорії кримінального права існують різні поняття і класифікації рецидиву злочинів. Найбільш поширеним є погляд, що рецидив злочинів охоплює випадки, коли особа вчиняє будь-який новий злочин після засудження її за раніш вчинений також будь-який злочин при наявності за нього непогашеної або не знятої судимості. Такий рецидив одержав у кримінально-правовій теорії назву легального. Залежно від характеру вчинених особою злочинів, кількості судимостей у злочинця, ступеня суспільної небезпеки злочинів, що входять до рецидиву, легальний рецидив класифікується на такі види: загальний і спеціальний рецидив, простий і складний (багаторазовий), пенітенціарний, особливо небезпечний тощо¹.

Всупереч такому поняттю у літературі під рецидивом злочину пропонується розуміти повторне вчинення злочину (злочинів) незалежно від кримінально-процесуальних наслідків за попередній злочин. Особа може вчинити новий злочин, але внаслідок різних обставин або взагалі вже не має судимості за раніш вчинений злочин, або за попередній злочин зазнала інших, ніж кримінальна відповідальність, заходів впливу², тобто тут має місце фактичний рецидив³.

Деякі кримінологи (В. Кудрявцев, О. Ратінов та ін.) схильні вважати рецидивом злочину не будь-яке повторне вчинення злочину навіть після засудження, а тільки таке, яке свідчить про наявність у особи сталої антисуспільної установки. За їх думкою, рецидив — це вчинення навмисного нового тяжкого або особливо тяжкого злочину особою, яка відбула чи відбуває покарання у вигляді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин і знову засуджена до позбавлення волі. Тут простежується прагнення вчених виділити тип особи злочинця — небезпечного, жорсткого, зі сталою

¹ Див.: *Бажанов М. И.* Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск, 1992. С. 123-126.

² Див.: *Зелинский А. Ф.* Криминология. Курс лекций. Х., 1996. С. 231-233; *Криминология / Под общ. ред. А. И. Долговой.* 1997. С. 727.

³ Термін «фактичний рецидив» вживав, наприклад, ще Б. Утевський (див.: *Утевский Б. С.* Рецидив и профессиональная преступность // *Проблемы преступности.* М., 1928. Вып. 3. С. 98).

антисуспільною орієнтацією, для якого вчинення нового злочину є продовженням злочинної діяльності.

У кодексах деяких країн СНД рецидивом злочинів визнається вчинення навмисного злочину особою, яка має судимість за раніш вчинений навмисний злочин (ст. 18 КК Російської Федерації).

Офіційна кримінальна статистика, яку веде Центральне інформаційне бюро МВС України, до рецидивістів відносить злочинців, які раніш вчинили злочин, незалежно від наявності у них судимості і виду (за формою вини) злочину, і знову вчинили будь-який злочин. Отже, для визначення рецидиву практика в Україні враховує будь-яку повторність чи множинність злочинів.

Дійсно, до рецидиву злочинів входять як рецидив звичних злочинців — кримінальних професіоналів, так й інші види рецидиву незалежно, як думається, від кримінальних і кримінально-процесуальних наслідків за попередній злочин. Наявність судимості або її відсутність має значення для побудови окремих інститутів кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного права. Але ж теорія і практика спеціально-кримінологічного попередження злочинів зустрічаються з необхідністю розробляти заходи протидії різним видам множинності злочинів, в тому числі щодо осіб, до яких за їх перший злочин були застосовані передбачені кримінальним законом інші, ніж покарання, заходи, або у яких судимість погашена чи знята, або які за перший злочин не були взагалі притягнуті до кримінальної відповідальності.

Кримінологічний рецидив злочинів — це повторне вчинення нового злочину особою, яка раніш вчинила злочин, незалежно від наявності за нього судимості. Кримінологічне поняття рецидиву дозволяє виділити повторні злочини, вчинені особами, до яких (за різних обставин) заходи кримінально-правового впливу взагалі не застосовувалися; які мають непогашену або не зняту судимість; судимість яких погашена або знята; щодо яких застосовані за попередні злочини інші, ніж кримінальне покарання, заходи впливу. Сказане приводить до висновку, що кримінологічне поняття рецидиву злочинів значно ширше за кримінально-правове і, на нашу думку, більш адекватно відбиває кримінальну реальність.

Отже, рецидивна злочинність є специфічною частиною загальної злочинності і становить собою сукупність повторно вчинених злочинів злочинцями, які раніш вже здійснили кримінальне посягання на конкретній території і за певний час.

Рецидивну злочинність можна розглядати і як єдине ціле, що відокремлюється від усїєї загальної злочинності за особливою характеристикою особи злочинця, і як складне явище, частинами якого є такі кримінальні феномени, як професійна і організована злочинність, пенітенціарна і постпенітенціарна злочинність тощо.

Розгляд рецидивної злочинності як єдиного цілого пояснюється необхідністю виявлення її загальних кількісно-якісних тенденцій, криміногенних детермінант, заходів попередження.

За деякими даними, кількість злочинів, вчинених особами, які раніш вже вчиняли злочини, підвищилась за останні 25 років (1972-1997) більш як у 2, 8 рази. Інтенсивний зріст рецидивної злочинності був відмічений у 1974, 1978-1983, 1987, 1989 рр., значно знизився її рівень у 1977 і 1988 рр. У 1989-1993 рр. чисельність рецидивних злочинів зростала не так швидко, як загальний рівень зареєстрованої злочинності. У зв'язку з цим їх частка в числі зареєстрованих злочинів у 1988-1993 рр. коливалась між 18-21%¹. У 1995-1997 рр. питома вага рецидиву до числа розслідуваних кримінальних справ складала у середньому десь 18%. Що стосується абсолютних показників рівня рецидивної злочинності, то вони такі: у 1995 р. було зареєстровано рецидивних злочинів — 60406, у 1996 р. — 72140, у 1997 р. — 74406. З урахуванням латентної рецидивної злочинності можна припустити, що її дійсний рівень в Україні у зазначені роки значно більший, ніж в наведених даних кримінальної статистики.

Аналіз структури рецидивної злочинності та її змін тільки за останні три роки (1995-1997) також свідчить про несприятливі тенденції — зростання в цілому тяжких, особливо насильницьких, корисливо-насильницьких, корисливих злочинів, хуліганства та ін.

Якісні показники структури рецидивної злочинності наведені у табл. 1.

З наведених даних видно, що порівняно із загальними відомостями про зареєстровані в Україні за ці роки зазначені злочини приблизно кожний п'ятий — сьомий, а за деякими видами злочинів — і кожний четвертий злочин з числа зареєстрованих вчинені особами, які раніш їх вчинили. Взагалі ж простежується тен-

¹ Див.: Кулик А. Г., Бобыль В. И. Общая тенденция преступности в Украине в 1972-1993 гг. и прогноз на ближайшие годы // Бюл. законодательства і юрид. практики України. 1994. № 2. С. 12-13.

Таблиця 1

**Кримінально-правова структура рецидивної злочинності
в Україні за 1995-1997 рр.**

Вчинено злочинів особами, які раніш їх вчинили	1995 р.	Питома вага до числа розслідуваних	1996 р.	Питома вага до числа розслідуваних	1997 р.	Питома вага до числа розслідуваних
Умисні вбивства	828	22,4%	1046	26,3%	994	26,3%
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	1067	18,1%	1271	21,4%	1201	20,8%
Розбійні напади	1134	30,8%	1457	28,5%	1652	37,6%
Грабіжі	2733	22,7%	3190	26,7%	3474	27,6%
Крадіжки державного майна	9756	14,1%	10000	16,5%	9677	18,8%
Крадіжки індивідуального майна, у тому числі квартир	21279	24,3%	25491	27,1%	26226	26,6%
Згвалтування	399	25,2%	395	31,7%	335	26,3%
Хуліганство	3078	10,4%	3618	11,5%	3636	10,9%
Всього	60406	15,8%	72140	18,2%	74406	18,1%

денція до підвищення питомої ваги рецидивізму в зареєстрованій злочинності в Україні: кожний п'ятий злочин у 1997 р. (22,4%) вчинено особами з кримінальним минулим і майже кожний другий злочин є тяжким. Як бачимо, у структурі рецидивної злочинності «лідирує» корислива й корисливо-насильницька злочинність. Це пояснюється тим, що більшість рецидивістів орієнтується на ті злочини, які приносять швидку економічну вигоду. Традиційно криміналітет професіоналізувався на крадіжках індивідуального майна, грабіжах, розбоях. Найбільш незахищеними і кримінально доступними стали квартири громадян, крадіжки з яких і розбійні напади на які перетворилися на загальне лихо в Україні. Разом з тим у середньому кожний 11-12 рецидивний злочин припадає на крадіжки державного, колективного і суспільного майна з магазинів, баз, фірм, складів, інших приміщень. Практика свідчить, що організовані злочинні групи, які часто формуються ще у місцях позбавлення волі, тривалий час безкарно обкрадують магазини (особливо сільські), корівники, птахоферми тощо.

За даними кримінальної статистики, число рецидивістів, які вчинили нові злочини однорідного складу у 1997 р., дещо зменши-

лось у порівнянні з 1996 р. Якщо у 1996 р. таких рецидивістів було виявлено близько 4,3 тис., то у 1997 р. — тільки 3,5 тис., що складає приблизно 8,2% всіх рецидивістів по лінії карного розшуку. Остання частина рецидивістів вчинила різнорідні злочини. За думкою А. Зелинського, загальний рецидив означає зміну злочинної діяльності, на що впливають внутрішні особисті (суб'єктивні) і зовнішні (об'єктивні) чинники. Кримінологічні дослідження свідчать, що серед рецидивістів зросла частка осіб, які переорієнтовують свою кримінальну активність відповідно до таких змін, котрі відбуваються у соціально-економічних і політико-правових відносинах в країні. На зміну злочинної діяльності істотно впливають пияцтво і наркоманія. Частіше відповідають за загальний рецидив особи з нестійким характером, навіюваннями та імпульсивністю поведінки¹.

У 1996-1997 рр. було зареєстровано відповідно 1848 і 1524 випадків вчинення рецидиву злочинів у групі. Це у середньому складає десь до 40% загальної чисельності виявлених за два роки рецидивістів. На факт підвищення професіоналізму і організованості рецидивних угруповань вказують кримінологи Росії, Біларусі, за даними яких у 1995 р. частка групового рецидивізму досягла 32%. Характерно, що серед виявлених груп частка організованих значно вища². Деяке зниження групового рецидивізму в Україні за 1997 р. може свідчити не про дійсне його зменшення, а про підвищення рівня організованості і захисту злочинних угруповань від викриття і покарання. Тривале існування організованих злочинних угруповань, банд, зграй є характерною рисою сьогодення боротьби зі злочинністю.

Що стосується кримінологічної структури рецидивної злочинності, то перш за все слід звернути увагу на її територіальну нерівномірність розподілу в Україні. Найбільш уражені кримінальним рецидивізмом ті регіони, в яких найбільший рівень зареєстрованої злочинності: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, м. Київ, Одеська, Автономна Республіка Крим, Харківська та ін. Але значне зростання рецидивної злочинності спостерігається і в тих областях, де рівень загальної злочинності відносно низкий (Закарпатська, Львівська, Херсонська та ін.).

¹ Див.: Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование). Х., 1980. С. 139.

² Криминалогия / Под общ. ред. А. И. Долговой. С. 736.

Зростає кількість злочинів, вчинених рецидивістами з використанням зброї, транспортних засобів, опіру правоохоронним органам.

Структура особи злочинця, у тому числі й особи рецидивіста, характеризується соціально-демографічними, соціально-рольовими, кримінально-правовими та моральними рисами.

Переважна більшість рецидивістів — чоловіки. Частка неповнолітніх дорівнює десь 7-8% загальної кількості осіб, які вчинили злочини повторно. Кількість жінок серед дорослих рецидивістів складає приблизно 3-3,5%, хоча на 10 тис. засуджених жінок у 1996 р. 53% ув'язнені повторно. З числа багаторазово судимих 3,2% складають особи, визнані судом особливо небезпечними рецидивістками¹.

Серед осіб, які раніш вчинили злочини по лінії карного розшуку, кожний десятий рецидивіст має три і більше судимостей. Значна частина рецидивістів перебуває під адміністративним наглядом. Помітна різниця в інтенсивності рецидивних проявів серед різних категорій засуджених, що видно з даних табл. 2.

Таблиця 2

Інтенсивність рецидиву злочинів серед категорій засуджених в Україні у 1996-1997 рр.

Виявлено осіб, які раніш вчинили злочин		В тому числі раніш утримувалися в місцях позбавлення волі		З них вчинили злочин						Умовно засуджених		В тому числі особливо небезпечних рецидивістів	
				протягом першого року після звільнення із місць позбавлення волі		протягом невідбутої частини після умовно-дострокового звільнення		під час відбування виправних робіт					
1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.
49478	49744	15305	14533	4144	4455	314	384	964	1032	2352	3149	936	892

Привертає увагу те, що понад 1/3 злочинців — це постпенітенціарні рецидивісти. І справа тут не в тому, що злісні злочинці знову вчиняють злочини. Така тенденція закономірна. Проблема полягає у соціальній адаптації. У 1996 р. з місць позбавлення волі звільнилося майже 60 тис. осіб. Дослідження неодноразово засуд-

¹ Див.: Денисова Т. Жіноча злочинність очима практика // В пошуках альтернатив тюремному покаранню // Матеріали міжнародного симпозіуму 15-16 січня 1997 р. К., 1997. Вип. 1 С. 58.

жених, що відбували покарання у виправно-трудовах колоніях суворого режиму, показали, що переважна більшість засуджених після виходу на волю знову повертається у місця позбавлення волі не бажає, але 67% не впевнені, що після ув'язнення суспільство їх прийме, допоможе вирішити соціально-побутові проблеми і розпочати нове життя¹.

З числа чоловіків і жінок шлюбного віку помітно більше неодружених і незаміжніх. Сім'ї у засуджених до позбавлення волі, особливо у жінок, часто розпадаються — приблизно кожна третя, а фактичні шлюбні стосунки підтримуються десь наполовину. В той же час близько 70% рецидивістів підтримують стосунки з родичами. Далеко не всі, навіть неодноразові рецидивісти, стають «авторитетами», лідерами злочинних угруповань, «блатними» і засвоюють риси професійних злочинців².

Щодо моральних рис особи рецидивіста, то в цьому плані вона неоднозначна. З одного боку, частина рецидивістів, використовуючи нові економічні відносини, активно займається злочинною підприємницькою діяльністю і більшість їх злочинів нерідко залишаються поза увагою правоохоронних органів. Такі злочинці йдуть на все заради економічної вигоди, застосовуючи у своїй діяльності злочинські норми поведінки і традиції, вживаючи, як свідчить практика, витончені і жорстокі методи залякування, погрози, розправи. З другого боку, інші рецидивісти деградуєть. Це в основному рецидивісти старшого покоління, багаторазові «відсидки» яких довершують портрет патологічної, аморальної, хронічно хворої, антисоціальної та асоціальної людини. З досягненням 45 — 50-річного віку кар'єра рецидивіста, як правило, завершується, їх злочинність набуває примитивного, часто ситуативного характеру, поєднаного з добуванням коштів на алкоголь і наркотики. Багато рецидивістів не мають постійного місця проживання, засобів до існування, позитивних соціальних зв'язків, родини, дозволя тощо. Особливо драматична доля жінки-рецидивістки, ресоціалізація якої є дуже проблематичною.

Дослідження особи рецидивіста минулих років і сучасності свідчать про те, що їх загальними рисами були і залишаються со-

¹ Див.: *Беца О.* До питання про створення в Україні соціальної служби по роботі з особами, звільненими з місць позбавлення волі // В пошуках альтернатив тюремному покаранню. С. 64.

² Див.: *Зелинский А. Ф.* Криминология. С. 236.

ціальна дезорганізованість, соціопатія, відчуження від людських цінностей, перекручена уява про нормальні людські стосунки, соціально-моральна занедбаність, дезадаптивність, люмпенізація, емоційна нестабільність, алкоголізація і наркотизація, імпульсивність поведінки, а взагалі — розпад особистості¹.

Типові загальні та специфічні кримінологічні риси особи злочинців-рецидивістів дозволяють їх групувати. За типом стійкості і спрямованості антисуспільної установки можна розрізнити три основних типи рецидивістів.

1. *Рецидивісти антисоціального типу*. До цієї групи входять найбільш небезпечні, кримінально активні, злісні злочинці (особливо небезпечні рецидивісти, кримінальні професіонали, «зłodії у законі», злочинні «авторитети» та ін. Вони складають приблизно 40% загальної чисельності рецидивістів.

2. *Рецидивісти ситуативного типу*, для яких характерний рецидив злочинів залежно від конкретної життєвої ситуації, під значним впливом котрої вчиняється новий злочин (рецидивісти, які вчиняють різнорідні злочини, рецидивісти-неповнолітні та ін.). Зазначеному типу рецидивістів притаманні нестійкість ставлення до соціальних цінностей, відсутність більш-менш сталих моральних принципів, примітивність поглядів, імпульсивність реакції та ін. Їх частка у загальній масі рецидивістів дорівнює десь 30-35%.

3. *Рецидивісти асоціального типу*, для яких характерним є тип особи з фактичним розпадом особистості. У таких осіб відмічаються втрата основних життєвих позицій, корисних зв'язків, глибока соціальна дезадаптація, котрі супроводжуються розпадом особистості внаслідок зловживання алкоголем, наркотиками, токсичними речовинами або психічних відхилень, тяжких хронічних соматичних захворювань. Обмежені за віком і тривалим строком перебування у місцях позбавлення волі інтелект і примітивізм потреб та інте-

¹ Див.: Яковлев А. М. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964. С. 102-111; Пинчук В., Клейменов Т. Из опыта изучения личности преступников-рецидивистов // Сов. гос-во и право. 1965. № 5. С. 102-103; Гаверов Г. С., Муссеенко Г. З. О некоторых факторах, обуславливающих рецидивную преступность взрослых и несовершеннолетних // Вопросы борьбы с преступностью: Тр. Иркут. ун-та. 1971. Вып 84. С. 3-27.; Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений. С. 47; Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. М., 1992. С. 290-298; Денисова Т. Вказ. праця. С. 58-61 та ін.

ресів, фізична неспроможність вчиняти складні за задумом злочини сприяють вчиненню дезадаптивних злочинів: дрібних крадіжок, бродяжництва, хуліганства тощо¹.

З точки зору соціальної оцінки одержані при дослідженнях рецидивістів дані дозволяють зробити висновок, що цих людей характеризує яскраво виражена антисуспільна установка особи. Соціальний зміст цієї установки складає наявність у свідомості і поведінці рецидивістів таких усвідомлених антисуспільних поглядів і звичок, як корисливі і паразитичні спрямування, зневажливе ставлення до людей і суспільства, штучно створюваний ореол якоїсь-то винятковості, незвичайності та вищості, прагнення до насильства, жадоба домінувати за будь-яку ціну над оточуючими, деформація поведінки у родинній сфері, аморалізм, небажане ставлення до виправлення та перевиховування. Все це ставить перед сучасною теорією і практикою боротьби з рецидивною злочинністю серйозні проблеми.

Динаміка рецидивної злочинності має сталу тенденцію до збільшення росту. Якщо у 1988 р. було зареєстровано 33537 осіб, які вчинили злочин повторно, то у 1997 р. — 74406, тобто рецидивна злочинність за десять років подвоїлася. Неухильно зростає внутрішня динаміка (за видами злочинів) рецидивної злочинності (табл. 1). На її зростання впливають різні за своєю природою соціально-економічні та правові чинники.

Отже, стан рецидивної злочинності в Україні в період соціально-економічного і політичного реформування можна оцінити як несприятливий. Це призводить до зростання первинної злочинності, яка за темпами росту випереджає рецидивну злочинність. В умовах гострої соціально-економічної кризи і зниження життєвого рівня переважної частини законослухняного населення країни у злочинну діяльність залучаються все нові верстви населення, особливо молодь, у якої поняття про власне майбутнє є досить приблизним, у зв'язку з чим підвищився рівень загальної криміналізації населення, поширилась соціальна база і для зростання рецидивної злочинності. За деякими прогнозами, на найближчі роки можна очікувати значне підвищення рецидивної злочинності (закінчення статті у наступному номері Вісника).

Надійшла до редколегії 26. 10. 98

¹ Див.: Кримінологія / Под общ. ред. акад. В. Н. Кудрявцева и проф. В. Е. Эминова. М., 1995. С. 231-232.